

OLVASÁS ÉS VALLÁSOSSÁG A FELVILÁGOSODÁS KORI MAGYARORSZÁGON

Hegyi Ádám:

„...azt közönséges helyen fel olvasni éppen nem tanátsos...”

Az olvasás és a vallásellenesség kapcsolatai

a Békési Református Egyházmegyében 1781 és 1821 között

Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények, 2018. 392 p.

Hegyi Ádám, a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának egyetemi adjunktusa, a Délvidék Kutató Központ tagja, a 18. századi olvasmánytörténet és egyháztörténet kutatója – aki korábbi kutatásai során Szögi László vezetésével a Svájcban tanult magyarországi diákok adattárát állította össze, valamint Latzkovits Miklós irányításával peregrinációs emlékkönyvek feltárásában vett részt – 2013-ban kezdett el foglalkozni a Békés-Bánáti Református Egyházmegye történetével. Kutatásának célja már akkor az volt, hogy a délvidéki reformátusok hétköznapi életéhez kapcsolódó forrásokat, és monográfiában összegezze az egyházmegye történetét 1781 és 1821 között. Az általa vizsgált időszakban az egyházmegye önmagát ugyan csak *Békési Tractusnak* hívta, de területe a Bánátra is kiterjedt, mert 1781 után több református egyházközség is létrejött a Bánságban.

A kutatás megkezdése óta számtalan publikációval¹ jelezte a téma iránt érdeklődőknek, hogy szisztematikus és a térség valamennyi, a témával kapcsolatos primer forrásokat őrző levéltárára, illetve könyvtárára kiterjesztett kutatómunkája a monográfia megírása felé halad.

A 2018-ban Debrecenben napvilágot látott, monográfiává formálódó, sokrétű és árnyalt forrásanyagot (igazgatástörténeti iratok, könyvjegyzékek, egyházi iratok, levelek, rekonstruált magánkönyvtárak) tartalmazó mű képes bemutatni a téma iránt érdeklődő olvasóknak a Békés-Bánáti Református Egyházmegye olvasmányműveltségét, valamint a felvilágosodás vallásellenességének megjelenését a mai Békés, Arad és Csongrád megyék, valamint a Bánság területén 1781 és 1821 között. A korszakhatár precízen indokolt, ugyanis kezdő dátuma II. József türelmi rendeletének kihirdetése, záró dátuma pedig az egyházmegye területi és szervezeti átszervezésének éve. A türelmi rendelet kihirdetése után a Bánátban létrejött református egyházközségeket ugyanis automatikusan a közel lévő békési egyházkerülethez kapcsolták, ezáltal 1821-ig folyamatosan nőtt annak területe.

Könyvében a szerző együttesen igyekszik vizsgálni az egyházmegye olvasmányműveltségét és a vallásellenes mozgalmak elterjedését, ebből kiindulva pedig elemzi, hogyan alakult át ezek hatására a vallásgyakorlás, és ebben milyen szerepet játszott a radikális felvilágosodás. A vallásellenességet árnyalva megkülönbözteti az egyházat, mint intézményt ért kritikákat, illetve az elvi alapú filozófiai szembenállást, és a korra jellemző, időben és térben is megfigyelhető változékonyságukban ragadja meg a vallásellenességet, a vallási közömbösséget, valamint a népi vallásosság jelenségeit.

A szerző vizsgálatának módszertani újdonsága és érdekessége, hogy mezővárosi és paraszti karakterű vidéket tanulmányoz az olvasás és a kulturális fogyasztás aspektusából, a Békés megyét bemutató gazdag helytörténeti és néprajzi szakirodalomra éppúgy támaszkodva, mint a könyvének analitikus részében elemzett primer források elemzésére és kontextusba helyezésére.

A könyvben az Előszót követő 2. fejezetet Hegyi Ádám az olvasás és a vallásosság kapcsolatának, illetve a vallásellenes mozgalmakkal kapcsolatos alapfogalmak tisztázásának szánja: gazdag hazai és nemzetközi szakirodalom felhasználásával mutatja be, hogy mit ért ma a tudomány olvasmányműveltség-kutatás alatt, és hogy annak módszerei miként használhatóak fel kutatásában. Majd annak érdekében, hogy a békési egyházmegyében lezajlott folyamatokat hitelesen tudja rekonstruálni, kitér arra is, amit a szakirodalom az olvasás és a vallásellenes mozgalom kapcsolatáról tud. Nyugat-európai példákon keresztül mutatja be a felvilágosodás hatását az olvasási szokások megváltozására, melynek során a 18. századi Európában az intenzív, ismétlődő olvasás (Biblia, bibliai történetek, kalendáriumok stb.) helyét átvette az extenzív olvasás, azaz az olvasók az újraolvasás helyett az új tartalmak felé fordultak, valamint a közösségi olvasás helyét átvette a magányos olvasás, ami jelentősen befolyásolta a társadalmi nyilvánosságot és az olvasmányok, valamint a gondolatok ellenőrizhetőségét.

A kötet kiemelkedő érdeme az impozáns mértékű primer forrásanyag elemzése és felhasználása. A szerző a 3. fejezetben ismerteti kutatási céljait és kutatásmódszertanát, a 4. fejezetben pedig pontosan és szakszerűen tárja elénk a téma

elemzéséhez szükséges és felhasznált forrásai lelőhelyét, valamint felhasználásuknak módszereit. Mivel célja nem csupán a vallásellenesség tényleges elterjedésének rekonstruálása, hanem az olvasmányműveltség és a vallásellenesség kapcsolatának elemzése, ezért szükségesnek tartja a hitélettel foglalkozó források összekapcsolását és szembeállítását az olvasmánytörténet forrásaival. A kötet 9. fejezetében adattár-összeállításra és forrásközlésre is vállalkozik, a témája szempontjából kiemelt jelentőségű és rendszerezett forrásanyag vonatkozásában, melynek elsődleges érdeme a forrásoknak a téma későbbi kutatói számára is elérhetővé és használhatóvá tétele.

A monográfia központ témáját feldolgozó fejezetek előtt, az 5. fejezetben a szerző kitér a vallásellenes mozgalmak és a vallásvédelem magyarországi helyzetére, összegezve a vonatkozó szakirodalmat és kiemelve a téma legfontosabb csomópontjait. A 6. fejezetben négy nagyobb területen tekinti át az egyházmegye történetét: ismerteti annak vezetőit, kiemelten bemutatva a Szőnyi Benjáminnal, Saator Jánossal és Szentmisklósi Sebők Sámuellel kapcsolatban feltárt primer forrásokat; bemutatja a lelkészi kart (olyan különleges eseteket kiemelve, mint Lendvai János lelkészjelölt plágiumvádja, vagy a különbsége miatt hányattatott utat bejáró Uri Sándor esete), összefoglalja az új gyülekezetek megalakulásának történetét, emellett részletesen ismerteti a vallásellenesség terjedését.

A mű 7. fejezetében Hegyi Ádám kísérletet tesz a Békési Református Egyházmegye olvasmányműveltségének bemutatására, mivel a vizsgált terület kora újkori olvasmányairól még nem született átfogó elemzés. A szerző – széles és releváns forrásanyag áttekintése után – arra az érdekes megállapításra jut, hogy az esperességben kimutatható ugyan a felvilágosodás olvasáskultúrájának hatása, de az olvasmányműveltség sok tekintetben archaikus maradt. A kötet külön érdekessége az az alfejezet, amelyben Hegyi azt vizsgálja, vajon a könyvek sok esetben inkább státuszszimbólumként, presztízsértékű tárgyként funkcionáltak-e, reprezentációs célokat szolgálva elsősorban, vagy inkább információhordozóként tekintettek-e rájuk?

A művet összegző és értelmező 8. fejezet logikusan érvelve fejti ki, létezett-e összefüggés az olvasás, annak terjedése és a vallásellenesség között, a vallásellenes gondolatok kimutathatóan írásban, az írott szó, a könyv, mint médium segítségével terjedtek, vagy inkább a hagyományos szóbeliség csatornáin. Hegyi Ádám könyve élvezetes olvasmányként és hatalmas forrásmennyiséggel dolgozó egyháztörténeti munkaként egyaránt ajánlható a korszak egyháztörténete és művelődéstörténete iránt érdeklődő Olvasónak.

Döbör András

JEGYZETEK

- ¹ *A bánsági református egyházközségek történetének kutatása.* In: Bácsország – Vajdasági honismereti szemle 2018. 82:(1) 59–62.
- A hétköznapi élet egyháztörténeti forrásai a Békési Református Egyházmegye gyülekezeteiben 1711–1821 között: digitális dokumentációs tár kialakítása.* In: Bartha-Kovács Katalin – Penke Olga – Szász Géza (szerk.): Programok és tanulmányok. JATEPress Kiadó, Szeged, 2017. 151–159.
- A Rittbergi (Végvár/Tormac) Református Egyházközség kettős megalapítása 1786-ban és 1794-ben.* In: Délvidéki Szemle, 4. évf. (2017) 2. sz. 5–18.
- A delbeljácsai református egyház megszervezésének első dokumentuma: 1795.* In: Bácsország – Vajdasági honismereti szemle, 2017. 81:(4) 26–31.
- A lelkész és a gyülekezet viszonya 1802-ben Úri Sándor gyomai káplán esetének tükrében.* In: Ethnographia 2016. 127:(2) 258–272.
- Vallásellenes mozgalmak terjedése a Békés-(Bánati) Református Egyházmegyében a 18–19. század fordulóján.* In: Délvidéki Szemle, 3. évf. (2016) 1. sz. 5–16.
- A túlvilágról alkotott elképzelések a szentesi református gyülekezetben a 18. század végén.* In: Báthory Orsolya (szerk.): Menny és pokol a barokk kori ember életében. Budapest, 2014, 135–148.
- „...hogya a maga munkája helyett a másét mondotta el...” *A református gyülekezet plágiumvitája Hódmezővásárhelyen a XVIII. század végén.* FONS, XXI. 2014 (4), 431–459.
- „...a bé küldött informationak vélünk való nem közlése...” *Információk akadályozása és terjesztése a Békési Református Egyházmegyében a 18–19. század fordulóján.* Új Jel-Kép, 2014/3, [elektronikus kiadás], http://communicatio.hu/jelkep/2014/3/hegyi_adam.htm
- „Szükségtelen bibliothécák” és folyton csak olvasó lelkészek a Békési Református Egyházmegyében a 18. század végén. Mediárium, VIII. 2014 (3), 5–24.
- „...kik hogy másoknál bõltsebeknek láttassanak, a vallást tsúfolják...” *A vallásellenesség problémája a szentesi református gyülekezetben a 18–19. század fordulóján.* Collegium Doctorum. Magyar Református Teológia, 9. évf. (2013) 107–124.